

SALOMĖJA NĖRIS IR MAIRONIS

Pirminis šios temos akstinas ir simbolinė santykio išraiška – žinomas S. Nėries eilėraštis „Maironiui“, parašytas 1942-ųjų viduržiemį (sausio 15 d.) Ufoje¹. Dar kartą įbalsinkime šias iškalbingas eilutes:

Sako, mirdamas mane tu keikei,
O numiręs surūstėjai dar labiau.
Ligi šiol aš negaliu vis atsipeikėt:
Juk tave mylėjau ir gerbiau.

Ar galėjau iš pusiaukelės sugrįžti?
Ar galėjau – tais pačiais keliais?
Gena, gena pikto dievo rykštė, –
Atgalion ir atsigręžt neleis.

Aplink žemę skridusi su vėtrom,
Vėl išgirsiu mylimus vardus.
Tik akmuo, paduotas duonos vietoj,
Bus man atpildas skurdus.

Ir nenoriu sau geresnio nieko,
Tik prie žemės prisiglaust brangios,
Būti tėviškės arimų slieku,
Mėlyna rugiagėle rugiuos.

Žinia, pačiai poetei šis kūrinys buvo išskirtinai svarbus – juo pradedamas rinkinys *Prie didelio kelio*, dramatiškiausia ir iškalbingiausia Nėries knyga. Asmeninis poeto likimas, kaip ir Maironio kūryboje, čia tampa visos tautos ir valstybės likimo ženklu, tik Maironio jis kreipiamas vyriškąja istorinės ištvermės ir herojinės valios vaga, o Salomėjos atveju tampa autentišku moteriškosios egzistencijos liudijimu, fatališkai sugėrusiu ir nedidžiaviryškas dvidešimtojo amžiaus patirtis. Su 1942-ųjų žiema siejama poetės egzistencinės krizės duobė, toji „viena valanda, gal kritiškiausia mano gyvenime“, kuri liko užfiksuota neišsiųstame laiške Justui Paleckiui (III, 416). Vis dėlto eilėraščių datos rodo, jog kūrybinių sausio nuotaukų būta labai nevienareikšmių. Antai sausio 14–20 dienomis parašyti eilėraščiai „Saulytė“, „Prie miško baltuoja namelis“, „Širvinta“, kurie savo saulėtumu ir tyrumu energingai priešinasi baladiškos grėsmės ar metafizinės kaltės būsenoms. Pasionariškoje Nėries prigimtyje užkoduotas prieštarumas, gyvenimiškos biografijos ir kūrybinės būties nesutaptis leidžia situaciją modeliuoti ir taip: kritiškiausią biografijos valandą išsisakoma Paleckiui, kuris tėra oficialusis „nuodėmklausys“ (galima spėti, kad ir toji „kritiškiausia valanda“ susijusi su psichologiškai nepakeliama ideologinės ir moralinės įkaitės būseną, aitrinama buitinių peripetijų), o kritiškąją būties valandą stojama akistaton su Maironiu, kuris yra kūrybinės biografijos steigėjas (lietuvių lyrikos tėvas) ir, nemaža dalimi, partneris (pasaulėjautos ir poetikos sąlyčiai). Maironis čia – jau ne aplinkybių parinktas, o pačios pasirinktasis *kitas*, nelygstama moralinė ir metafizinė atskaitos instancija, sutelkusi savo „daugiau negu poeto“ (Vincas Mykolaitis-Putinas) autoritetinę galią. Emocinė-psichologinė išsisakymo įtampa abiem atvejais galėjo būti panaši, tačiau jų egzistencinis lygmuo ir kryptingumas

¹ Salomėja Nėris, *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1984, p. 122. Toliau cituojant poetės kūrybą nurodomas *Raštų* tomas ir puslapis.

esmingai skiriasi.

Pasak Viktorijos Daujotytės, „Maironiui“ yra „išpažinties eilėraštis – ne paskyrimo, o išpažinimo naudininkas“². Išties šiuo eilėraščiu Nėris visu ūgiu iškyla kaip išpažintinės lyrikos klasikė. Sykiu tai ir *kito* pripažinimo aktas, neeilinės reikšmės parašas nacionalinio dainiaus (ir konkurento!) kanonizacijos byloje. Eilėraštis turi brandaus tikrumo, daugel patyrusio žmogaus išminties. Jis yra skaudžiai klausiantis ir kartu susitaikantis, būtiškai nuolankus. Jame, kaip ir eilėraštyje „Tolimas sapnas“, nebesigirdi salomėjiško išdidumo gaidos, to, kas Maironio vertybių sistemoje turėtų būti pavadinta puikybe (kiek desperatiškų žingsnių žengta iš užgautos ambicijos, įžeistos savimeilės...). Ir sykiu poetės nusižeminimas – prisiglaudimas prie žemės, susiliejimasis su ja – tampa įtikimiausiu kūrybinės pastangos įamžinimu, t. y. kuriančiosios išaukštinimu. Šioje poetinėje invokacijoje girdima ir gilesnė Lietuvos istorijos, kultūros drama, sugėrusi tiek priesaikų ir netesėjimų, tebegirdoma tulžimi ar pigiais svaigalais. Už šio eilėraščio galima atpažinti du tautinio mentaliteto tipus, dvi kultūrinės ideologines laikysenas, kurių panašumai ir skirtumai yra mūsų pačių priartėjimai bei atitolimai – sunkiai subendravardiklinami, lengvai indoktrinuojami.

Tobula šio eilėraščio formos simetrija (keturi ketureiliai, tolygus moteriškųjų – vyriškųjų rimų pasiskirstymas) tarsi siūlo ant tobulos pusiausvyros ašies verti ir šių poetų nuopelnus istorinei lietuvių lyrikos raidai, kur Maironis autoritetingiausiai įkūnija vyriškąjį polių, o Nėris – moteriškąjį. Tarp jų esama natūralios kartų dialogo įtampos (plg. Nėries 1944 m. užrašytą mintį: „Jeigu ištisos poetų kartos vartos tuos pačius rimus kaip Maironis – bus poezijos išsigimimas“, III, 95), tačiau apskritai jų poetinės sistemos yra tos pačios dirvos ir šaknies augalas. Kūrybinio kelio pradžioje Nėris, kaip ir daugelis, turėjo vaduotis iš Maironio poetikos inercijos, kuri dar tokia akivaizdi, tarkim, 1922-ųjų vasarį jos parašytame eilėraštyje „Kova.... kova... Ar niekados...“. Įdomu, jog čia perimti ne tik maironiški įvaizdžiai, intonacijos, bet ir būdinga „vyriška“ dramaturgija, kylanti iš širdies ir proto konflikto, kuris išsprendžiamas ryžtingu „neramybės“ pasirinkimu:

Šalin!... Šalin, mintis juoda!
Ne šalto kapo paguoda
Jausmingą nuramins krūtinę...

Tegul kova žiauri, ilga,
Lyg jūrės šėlstanti banga
Bedaužo uolą akmeninę...
(I, 193)

Galima tarti, jog abiejų poetikos yra būtiškai susitaikančios, viena kitą kūrybiškai papildančios, komplementarios. Tai pamatiniai mūsų lyrikos klasikai, buvę poezijos etalonu ne vienai kartai, o kai kam juo išliekantys iki šiol. Jie atstovauja tam pačiam dainiškajam išpažintiniam mūsų lyrikos tipui, grindžiamam suromantinta lietuviškąja gamtojauta ir klasikiniams eilėdaros principais. Maironis šio silabotoninio tipo eilėraštį nužiedė ir įtvirtino, o Nėris išplėtojo ir išstobulino, pasiekdama jo galimybių ribą. Abu sukūrė tradiciją, mokyklą, dariusią esmingą įtaką dvidešimtojo amžiaus lyrikos peizažui. Tai funduojanti mūsų lyrikos tradicija, savo gelminiu struktūriškumu bei recepcijos visuotinumu pranokstanti kitas individualias tradicijas ar kolektyvinius sąjūdžius. Žvelgdami grynai literatūrinio estetinio požiūriu, galbūt rastume ne vieną efektyvesnę ar efektingesnę kūrybinę paraišką, vardydami tokius poetus, kaip Vincas Mykolaitis-Putinas ar Henrikas Radauskas, Antanas Mackus ar Alfonsas Nyka-Niliūnas, Sigitas Geda ar Tomas Venclova. Tačiau sociokultūrine prasme ir Maironis, ir Nėris

² Viktorija Daujotytė, *Salomėjos Nėries rudo*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995, p. 67.

išlieka unikalūs, nepranokstami fenomenai, „daugiau negu poetai“, kuriems mūsų laikais prilygtų nebent Justinas Marcinkevičius – beje, abu šiuos klasikus savaip susintetinęs.

Tą patvirtintų ir estetinė (tiesą sakant – „daugiau negu estetinė“, o neretai tiesiog antiestetinė) opozicija, kuri visų trijų atžvilgiu turi panašumų: užkliūva „neproblemiška“ retorinė forma, neslepiamas emocinis ar prasminis angažavimasis, o bene labiausiai dirgina jų „anachroniškas“ populiarumas, kurį diskredituoti mėginama tariamu raiškos primityvumu, vulgarizuotu „minių mylimojo“ statusu ar socrealistiniu liaudiškumu. Savaip dėsninga, kad opozicinės akcijos netrunka iš estetinių peraugti į etines bei ideologines (Nėries ir Marcinkevičiaus atveju – veikiau atvirkščiai), įgyja organizuotos kampanijos pobūdį ir apnuogina tai, kas lyg ir buvo aišku iš pat pradžių – kovą dėl kultūrinės socialinės legitimacijos. Laimėti šią kovą (ne paskirą konjunktūrinį mūšį) įmanu tik kūrybos priemonėmis, gal todėl puolančiųjų aršumas paprastai pasirodo atvirkščiai proporcingas jų kūrybiniam potencialui.

Kita vertus, inertiškai kaustanti yra ir apriorinė gynybinė pozicija, neleidžianti ištrūkti iš ideologinės savųjų-svetimųjų schemos ir atitinkamos taškų rinkimo savajai stovyklai taktikos. Puldami ginti savo kūnais, užstojame ginamąjį objektą. Globa, kuria apgaubiamą Nėries kūryba ir ypač biografija, tampa ir diskretiškos kontrolės forma. Beje, taip iki šiol tebėra „kontroliuojama“ nemaža mūsų kultūros žmonių – faktas, padedantis suprasti, kodėl neturime visavertės literatūrinių biografijų tradicijos. Paprastai ginama tai, kas silpna ir gležna, o pernelyg užsitęsusi gynyba tik išduoda nepasitikėjimą savaiminiu daikto tvarumu. Susidaro įspūdis, kad pernelyg abejojame Nėries poezijos savaiminio tvarumo galimybe, nepasitikime pačioje kūryboje glūdinčia teodicėjos dvasia. Įkyriai kartojame, kad jos eilėraščių meninė vertė nenuneigiama, tačiau, ir sulaukę klasikės šimtmečio, dar neturime patenkinančios jos kūrybos ir gyvenimo išklotinės – nekupiūruotos. Jeigu nėra kam naujai parengti akademinis raštus, gal ir meilė tautos lakštingalai nėra jau tokia begalinė... Kartais, regis, traukiame ją viešumon tik dėl to, kad pademonstruotume savo interpretacinius sugebėjimus (blefuojančios aktorių priegaidės jubiliejinių renginių metu). Ar, dar blogiau, manipuluodami jos tariamu silpnumu, pasidavimu destruktivioms (paprastai vyrų) įtakoms, paverčiame poetę nesavarankiška ir neatsakinga būtybe, kuriai didžiadvasiškai atleisdami sykiu didžiadvasiškai pakylėjame ir savo pačių gyvenimus su visu tuo, kas juose buvo ar yra negarbinga, menka ar tiesiog nepadoru. Taip, Nėris atgailavo, skausmingai ir asmeniškai, sąžinės geluonimi įsiskverbdoma į gelminį kūrybos podirvį. Atgailavo be institucinės prievartos, nesidairydama per petį, nieškodama atpirkimo ožių ir šitaip savuoju keliu artėdama prie krikščioniškosios atgailos esmės. Tikriausiai neatsitiktinai pabrėžtiną geranoriškumą bei atlaidumą Salomėjos asmeniui demonstravo kunigai. Pakanka prisiminti tris Mykolus – Gylį, Vaitkų ir Krupavičių, atlikusius mylinčio „tėvelio“ vaidmenį. Tačiau dramatiškąją valandą poetės sąžinė šaukiasi rūstesnės akistatos, kurią kaip grėsmę nujautė dar 1931 m. rašytame eilėraštyje „Nebark manęs!“ („Nebausk manęs, o rūstusai patėvi!“). Tokio rūstaus, bet teisingo, dangiškąją sankciją turinčio teismo paieškos vedė ir į būtinajį susitikimą su Maironiu.

Aptariamasis eilėraštis grąžina mus į krikščioniškos atgailos situaciją, kurios egzistencinė būtinybė paliudyta tokiais eilėraščiais, kaip „Tolimas sapnas“, „Savęs aš gailiuos“, „Tėvynei“. Savo prigimtyje Nėris turėjo pakankamai duomenų ir šventosios, ir prakeiktosios išskirtinumui. Poliarinė šių pradų sąveika struktūruoja ir eilėraščio „Maironiui“ dramatinę ašį. Bibliniai moters nuodėmingumo ir bausmės vaizdiniai šmėkščioja jos pašamonėje nuo jaunumės, fiksuojami dienoraštyje, sapno ir vizijų pavidalu veržiasi į eilėraščius. Priminsime, kad ir Maironis yra bandęs atskleisti atgailaujančios nusidėjėlės moterišką psichologiją. Librete *Kame išganymas* Gražutė, nuolankiai pripažinusi Zonio kaltinimus, kad „moteriškės – tai velnio tarnai“ ir kad „prakeikė vertai Šopenhaueris jas“, pratrūksta tokia atgailaujančia oracija:

Sunykusią sielą kančių pragare
Taip skaudūs tie žodžiai ne ką jau užgaus;
Bet plak savo vyriška ranka stipria!
Teisingas esi kaip bausmė iš dangaus;
O, plak! Tik kalbėk: tavo lūpų versmė,
Nors diegtų į širdį ugnim prakeikimo,
Man visgi skambės kaip anųdien giesmė!
Vien tylo, be žodžių bijau pasmerkimo...³

Kad ir kokia neadekvati šiandieninės feministinės kritikos požiūriu atrodytų tokia Gražutės nuostata, jos „patriarchalinė“ logika atpažįstama ir Nėries specifiškai moteriškuose išpažinimuose. Vyro galią išdavusiai ar netesėjusiai moteriai ji gali būti siejama su anapusine valia (rūstus metafizinis baudėjas), gali įkūnyti prarastos šiapusinės pilnatvės sugražinimo viltį ir įgyti subtilaus salomėjiško intymumo:

Ateik! Nekalbėk, būki rūstus, –
Aš džiaugsiuos tavim ir tokiu.
Gimtinės oro man trūksta,
Saulelės tavo akių.
(„Ateik“, II, 51)

Įdomu, kad šiame posme, skirtingai nuo Maironio Gražutės, vyriškojo subjekto prašoma nekalbėti, pozityvią atkuriamąją galią suteikiant ne „tavo lūpų versmei“, o rūščiai tylai. Tačiau esmė ta, kad vyras tampa pažeistos moteriškos būties arbitru ar lėmėju.

Ir vis dėlto – kodėl dukra paklydėlė gyvenimo nuodėmklausiu pasirenka Maironį? Todėl, kad nepaisant kunigiško rūstumo ir tiesiogiai nepaliudyto prakeikimo („Sako, mirdamas mane tu keikei...“ – žmonės daug ką prišneka, dažnai „laužia iš piršto“), šį autoritetą yra už ką gerbti ir mylėti („juk tave mylėjau ir gerbiau“). Gerbti už įkūnytas tas savybes, kurių pačiai Salomėjai labiausiai trūko: racionalų blaivumą, principų pastovumą ir nuoseklumą, gebėjimą derinti dvasios polėkius su praktiniu apdairumu, pasaulėžiūrą sutaikyti su pasaulėjauta (pridursime – abu stokojo humoro jausmo). Bet svarbiausia – mylėti, mylėti už kūrybą, už joje atpažįstamus giminiškus širdies ritmus. Dienoraštyje, užrašuose Salomėja cituoja Maironį iš atminties, su nedidelėmis paklaidomis, vadinasi, laiko omeny kaip gyvą, reikalingą savastį. Simboliška, kad Maironio bareljefą Katedros bazilikos kapavietei sukūrė Nėries vyras Bernardas Bučas. Taip pat simboliška, kad Nėries talentą vienas pirmųjų pripažino ir į poetes inicijavo (1922, spalio 25) kunigas Antanas Šmulštys-Paparonis⁴. Tas pats, kuris prieš dvejus metus, *Laisvėje* recenzuodamas Maironio poemą „Mūsų vargai“, gyvajam klasikui arogantiškai mestelėjo „labanakt, Maironi“.

Šiaip jau gana kontrastiškos prigimty (prie gyvenimo neprisitaikantis „amžinas vaikas“ ir savo vietą radęs bei svorį įgijęs vyras) kūryboje dažnai kalbasi, priartėja, susisiečia. Nėris savo poezijoje mokėjo (arba tik norėjo) būti „didžiavyrė“, herojiška. Maironis, savo ruožtu, nenuslėpdavo silpnumo ar silpnybių, jo kūryboje nusverdavo širdis, nors gyvenimo tvarką diktavo protas (plg. eil. „Kam širdį davei“, „Širdis ir protas“). Kai imdavosi tribūno ar agitatoriaus vaidmens, abu pralaimėdavo kaip poetai (Salomėja dažniau ir skaudžiau). Tačiau abu jautė ir brangino autentiškąją lyriko tapatybę ir skausmingai, netgi dirgliai reaguodavo į viešą abejingumą, neįvertinimą, paviršutinišką kritiką,

³ Maironis, *Raštai*, t. 3, kn. 1, Vilnius: Vaga, 1988, p. 55.

⁴ Viktoras Alekna, *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis*, kn. 1, Vilnius: Vaga, 1995, p. 38–39.

miesčionišką smalsumą (čia, regis, satisfakcijos labiau troško Maironis – plg. tokius jo eilėraščius, kaip „Poetui mirus“, „Taip atsilyginta“, „Skausmo skundas“, satyras, tuo tarpu Nėris „revanšuodavosi“ kitais būdais, eilėraštinų tokio tipo liudijimų palikdama vos keletą – „Varnos“, „Dédès“). Abu įžvelgė ir atskleidė pačioje kalboje slypinčias lyrines išgales, tačiau Nėris, gimusi spaudos draudimo panaikinimo metais, gimtajai kalbai jau nebejautė sakralinio įsipareigojimo ir fiksavo jos, kaip poetinio instrumento, santykinį netobulumą. Rašydama nelietuviui Juozui Eretui (1927 m. rugsėjo 7 d. laiškas) prisipažįsta: „Taip sunku lietuvių kalba poeziją rašyti. Tas pats dalykas daug gražiau, efektingiau išeina kita kalba, pav. rusų“ (III, 367). (Šitaip Salomėja tarsi išsipranašauja rusiškąją savo vardo stigmą – Serafimą Semionovna.) Tas pats „gražiau, efektingiau“ troškimas vertė ieškoti egzotiškesnio vardo ir suvalkietiską Seliomiją ar kasdienišką Salę, Saliutę keisti į „Giesmių giesmės“ Sulamitą. Šiose naivokose pastangose būta ir ambicijos vaduotis iš provincialaus uždarumo, ir rafinuotesnės kultūros ilgesio.

Maironis šia prasme jau buvo gerokai pažengęs, subūręs savo namuose menininkų saloną, kuriame absoliuti pirmenybės teisė priklausė moterims.

Vyriškumo-moteriškumo paradigma Maironį ir Nėrį sieja bene esmingiausiai. Maironis pirmasis suaktualino žemės, kaip moteriškųjų vitalinių galių, simbolį: „Aš be tavęs kaip be lietaus išdžiūvus žemė / Tuščia iš ilgesio rankas į erdvę tiesiu“ („Draugo liūdesys“)⁵. Šis palyginimas, tiesa, pasiskolintas iš Dmitrijaus Merežkovskio, tačiau apskritai eilėraštis (beje, skirtas Aldonai Petkaitei) – savarankiškas, Vanda Zaborskaitė jį laiko vienu geriausių Maironio meilės tematikos kūrinijų⁶. Nėries lyrikoje žemės įvaizdis yra vienas imliausių ir labiausiai išplėtotų. Siedamas V. Mykolaitį-Putiną – žemininkus – Just. Marcinkevičių, jis struktūruoja gelminę lietuvių lyrinę tradiciją. Erotines šio įvaizdžio implikacijas yra meistriškai atskleidusi V. Daujotytė, analizuodama eilėraštį „Tu nubusi“⁷. Šiame kontekste galima prisiminti, kad Maironis į lietuvių kalbą vertė erotizmo nestokojančią indų XI amžiaus poeto Bilhano meilės lyriką, buvo kaltinamas kone erotomanija, skundžiamas Romos kurijai (kanauninkas B. Liausas kaip įkaltį pristatė eilėraštį „Jo pirmoji meilė“ be paskutiniojo posmo). Turint galvoje Maironio neabejingumą (ir gyvenime, ir kūryboje) „žemės puikioms ir gražioms dukterims“, šie skundai nebuvo be pagrindo. Šiaip ar taip, Maironis būtų galėjęs pasirašyti po Nėries dienoraščio eilutėmis: „Nemylėdamas ir nekentėdamas dėl meilės žmogus – lavonas. Ak, nelaimingi toki žmonės“ (III, 216). Tad žmogus abiem – mylinti būtybė, *ens amans*, tik Nėris linksta į fatališkąją *eros*, o Maironis – į paskališkąją širdies tvarką, *ordre du coeur*. Abu poetai buvo karšti (o ne drungni) bibline prasme, ir šis slaptasis jų solidarumas išlygina protokolinį Maironio teisumą ir prisiimtąjį Nėries pasmerktumą. Šitaip dviejų XX amžiaus didžiųjų dialogas tampa žmogiškai įtaigus ir kūrybiškai lygiavertis.

⁵ Maironis, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1987, p. 135.

⁶ *Ibid.*, p. 282.

⁷ Žr. Viktorija Daujotytė, *Salomėja Nėris*, Kaunas: Šviesa, 1999, p. 109–120.